

بررسی رابطه بین کنش عقلانی و رفتارهای زیست محیطی (مورد مطالعه: جامعه شهری اندیمشک)

دکتر عبدالرضا نواح

استادیار گروه جامعه شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز

شهرروز فروتن کیا

دانشجوی کارشناسی ارشد رشته علوم اجتماعی گرایش جامعه‌شناسی دانشگاه شهید چمران اهواز

تاریخ پذیرش: ۹۰/۱۱/۸

تاریخ دریافت: ۸۹/۱۱/۱۹

چکیده:

رفتارهای زیست محیطی از جمله رفتارهایی هستند که امروزه مورد توجه اکثر محیط‌گرایان قرار گرفته شده‌اند. در این مقاله به منظور تبیین رفتارهای زیست محیطی از تئوری کنش عقلانی آیزن و فیشباین استفاده شده است. متغیرهای نگرش زیست محیطی، هنجارهای ذهنی، قصد انجام رفتار، باورهای رفتاری و باورهای هنجاری سازه‌های اصلی این مدل را تشکیل می‌دهند. روش پژوهش، پیمایشی و با ابزار پرسشنامه اطلاعات لازم جمع آوری شده است. نمونه تحقیق شامل ۳۸۴ نفر از ساکنان شهر اندیمشک است که از طریق نمونه‌گیری خوشه‌ای انتخاب شده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که بین سازه‌های مدل با رفتار زیست محیطی همبستگی مثبت و معناداری وجود دارد. بطوری که بین باورهای رفتاری و رفتارهای زیست محیطی، بین باورهای هنجاری و رفتار زیست محیطی، بین نگرش‌های زیست محیطی و رفتار زیست محیطی و بین هنجارهای ذهنی و رفتار زیست محیطی و بین قصد انجام رفتار و رفتار زیست محیطی رابطه مثبت و معنادار مشاهده شد. با این حال هرچند سازه‌های مدل، همبستگی معنی‌داری با رفتار زیست محیطی دارند، اما باید از دیگر سازه‌ها که در مدل‌های مشابه ارائه شده اند غافل نبود و تحقیقات گسترده تری در این زمینه انجام داد تا به یک مدل کلی‌تر با سازه‌های بیشتری دست. مهمترین نقد وارده بر این مدل آن است که انسانها همواره عقلانی عمل نمی‌کنند.

واژه‌های کلیدی: رفتار زیست محیطی، نظریه کنش عقلانی، نگرش زیست محیطی،

مقدمه

برابر متوسط آسیاست و معادل تخریب یک میلیون هکتار زمین کشاورزی است، رتبه ۱۳ تولید گازهای گلخانه‌ای در بین کشورهای دنیا (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۷).

عامل اصلی در شکل‌گیری مخاطرات زیست‌محیطی انسان است. افراد هر اجتماعی بر حسب شرایط و مقتضیات خاص اجتماعی، فرهنگی و شخصیتی خود، برخورد متفاوتی نسبت به محیط‌زیست دارند. این رفتارها ممکن است مثبت، محیط‌گرایانه^۲ و مسئولانه باشند؛ یا برعکس، منفی و مخالف محیط‌زیست. به همین دلیل در دهه‌های اخیر، نحوه برخوردها و رفتارهای انسان با طبیعت مورد توجه محققان شده است. دغدغه آن‌ها این مساله است که چه عواملی حفاظت از محیط‌طبیعی و توجهات زیست‌محیطی را تقویت می‌کند یا چگونه رفتار در یک فرایند و برنامه‌ای اکولوژیکی می‌تواند شکل بگیرد؟ (Axelord & Lehman, 1993). در جواب به این سوالات، چارچوب‌های نظری زیادی جهت تبیین عوامل موثر بر انجام رفتارهای زیست‌محیطی ارائه شده است. از جمله متداول‌ترین چارچوب‌های نظری و مدل‌های بکار رفته در زمینه رفتارهای انسان نظریه کنش عقلانی^۳ آیزن^۴ و فیشباین^۵ است. که به عنوان چارچوب تبیین رفتارهای زیست‌محیطی در این مقاله بکار برده شده است. اصطلاح کنش عقلانی به این معناست که اکثر رفتارها به این دلیل صورت می‌گیرد که مردم به نتایج اعمال خود فکر می‌کنند و برای حصول پاره‌ای نتایج و پرهیز از برخی دیگر دست به انتخاب منطقی می‌زنند. نظریه آنان از دو عنصر اصلی تشکیل شده است: یک بخش فردی و یک بخش اجتماعی که ترکیب آنها پیش‌بینی‌کننده یک قصد رفتاری است، قصدی که در نهایت مشخص کننده رفتار است.

اجتماعی بودن انسان ایجاب می‌کند همواره دارای کنش متقابل با هم‌نوعان خود باشد، کنش و رفتاری که به‌ناچار می‌بایست در یک بستر و محیط مشترک شکل گیرد. از این رو تک تک افراد جامعه، چه به شکل فردی و چه به صورت جمعی با محیط اطراف خود تعامل دارند، اما مدت‌هاست انسان با نام پیشرفت به دست تکنولوژی تعامل میان خود و طبیعت را به تعارض تبدیل کرده است (شاهنوشی، ۱۳۸۶). این مساله باعث مشکلات زیست-محیطی جهانی درباره منابع طبیعی، آلودگی هوا و افزایش رشد جمعیت شده و زندگی مردم را با چالش جدی مواجه کرده است. بر اساس گزارش سازمان‌های بین‌المللی، رتبه ایران در حوزه عملکرد محیط‌زیست در سال ۲۰۰۶، ۵۳ بوده که این رتبه در سال ۲۰۰۸ به ۶۷ و در سال ۲۰۱۰ به ۷۸ سقوط کرده است^۱. از جمله نمونه‌هایی که بتوان ادعا کرد که آزر خطر در محیط‌زیست کشور به صدا در آمده است عبارتند از: کاهش سطح جنگل‌ها طی ۳ دهه از ۲۱ میلیون هکتار به ۱۴ میلیون هکتار و مقایسه سهم سرانه ۰/۲ هکتاری هر ایرانی در مقایسه با ۰/۸ هکتار سرانه جهانی، تقلیل متوسط سرانه آب قابل تجدید از ۷۰۰۰ متر مکعب در سال ۱۳۴۰ به ۲۱۰۰ متر مکعب در سال ۷۶ و پیش‌بینی آن در حد ۱۳۰۰ مترمکعب تا سال ۱۶۰۰ و ورود ایران به مرحله تنش آبی، پیش‌بینی حجم پساب‌های اصلی (صنعتی، شهری و کشاورزی) در سال ۱۴۰۰ به میزان ۴۰ میلیارد متر مکعب که نسبت به ۲۹ میلیارد متر مکعب سال ۱۳۸۰ از رشد ۳۸ درصدی برخوردار است و به حدود یک سوم منابع تجدیدپذیر کشور می‌رسد، نشت نفت سالیانه حدود ۱/۲ میلیون بشکه در منطقه خلیج فارس و دریای عمان که میزان آلودگی نفتی این منطقه را ۴۷ بار بیشتر از حد متوسط بین المللی اقیانوس‌ها قرار داده است، ضرر و زیان سالیانه ناشی از آلودگی هوا بالغ بر ۷ میلیارد دلار و ۱۶ میلیارد دلار تا سال ۲۰۱۶ (بنا به اعلام بانک جهانی)، رسوب سالیانه ۲ میلیارد متر مکعب خاک در سدهای کشور بر اثر فرسایش که ۲۶٪ مخازن سدهای تازه ساخته شده را از بین می‌برد، فرسایش خاک ۲ میلیارد تنی سالیانه که سه

2. Pro- environmental
3. Reasoned Behavior
4. Ajzen
5. Fishbein

^۱ این آمار برگرفته از شاخص عملکرد زیستی محیطی کشورها بوده که هر دو سال یکبار توسط دانشگاه یل منتشر می‌شود.

مطالعه درباره رفتارهای زیست‌محیطی در سه دهه اخیر در بسیاری از کشورهای توسعه یافته غربی روند رو به رشدی داشته است. اگرچه در کشورهای توسعه نیافته و کمتر توسعه یافته چنین مطالعاتی صورت نگرفته یا کمتر به آن پرداخته شده است، اما مسائل زیست‌محیطی در این کشورها بیشتر شده و مورد توجه اذهان عمومی قرار گرفته است. متأسفانه در ایران با وجود مشکلات زیست‌محیطی فراوان نسبت به این امر کمتر توجه شده است و درباره رفتارهای زیست‌محیطی پژوهش‌های اندکی صورت گرفته است. شهر اندیمشک از جمله شهرهایی است که همانند دیگر شهرهای ایران با مسائل زیست‌محیطی زیادی مواجه است. مسأله آلودگی هوا و افزایش گرد و غبار در طی سالهای اخیر، مسائل مربوط به پسماندها و فاضلاب‌های شهری، شکار غیر مجاز حیوانات، افزایش تردد خودروها، و بسیاری از این قبیل مسائل به‌عنوان معضل زیست‌محیطی شناخته شده‌اند. مشکلات و مسائل اشاره شده ضرورت پژوهش در این زمینه را فراهم کرده است.

اهداف پژوهش:

- بررسی رابطه برخی متغیرهای جمعیتی با رفتارهای زیست‌محیطی
- بررسی رابطه بین سازه‌های مدل کنش عقلانی با رفتارهای زیست‌محیطی
- فرضیه‌های پژوهش:**
- ۱- بین متغیرهای جمعیتی (سن، جنس، وضعیت تاهل و پایگاه اجتماعی-اقتصادی) و رفتار زیست‌محیطی رابطه وجود دارد.
 - ۲- بین باورهای رفتاری و رفتار زیست‌محیطی رابطه وجود دارد.
 - ۳- بین باورهای هنجاری و رفتار زیست‌محیطی رابطه وجود دارد.
 - ۴- بین هنجارهای ذهنی و رفتار زیست‌محیطی رابطه وجود دارد.
 - ۵- بین نگرش‌های زیست‌محیطی و رفتار زیست‌محیطی رابطه وجود دارد.
 - ۶- بین قصد انجام رفتار و رفتارهای زیست‌محیطی رابطه وجود دارد.

فردوسی و دیگران (۱۳۸۶) پژوهشی با عنوان "بررسی رابطه بین دانش زیست‌محیطی و رفتارهای محافظت از محیط‌زیست" انجام داده‌اند. به‌منظور بررسی این موضوع ۲۴۲ دانشجو از چهار رشته بهداشت محیط، جغرافیای طبیعی، روانشناسی و تاریخ از دانشگاه شهید بهشتی با استفاده از روش نمونه‌گیری طبقه‌ای انتخاب شده‌اند. نتایج این مطالعه نشان داد دانشجویانی که واحدهایی در زمینه محیط‌زیست گذرانده‌اند (یعنی بهداشت محیط و جغرافیای طبیعی) رفتارهای محیط‌گرایانه بیشتری در مقایسه با دانشجویانی که واحدهایی در این زمینه نگذرانده‌اند (یعنی روانشناسی و تاریخ) نشان می‌دهند. بین نگرش انسان‌مداری و رفتار حفاظت از محیط، رابطه مثبت و معناداری بدست نیامده است. بین نگرش محیط‌مداری و رفتار حمایت از محیط رابطه مثبت معنادار و با بی‌اعتنایی رابطه منفی معنادار مشاهده شده است.

صالحی عمران و آقامحمدی (۱۳۸۷) در پژوهشی با عنوان "بررسی دانش، نگرش و مهارت‌های زیست‌محیطی معلمان آموزش دوره ابتدایی استان مازندران" به بررسی رفتارهای زیست‌محیطی معلمان آموزش دوره ابتدایی در ابعاد دانش، نگرش و مهارت پرداخته است. نتایج پژوهش گویای این است که بیش از ۶۹ درصد از معلمان آموزش دوره ابتدایی نگرشی کاملاً موافق و یا موافق نسبت به رفتارهای مناسب زیست‌محیطی داشته‌اند. همچنین دانش معلمان درباره رفتارهای زیست‌محیطی متوسط بوده است. سرانجام اینکه در حدود ۷۲ درصد از معلمان آموزش دوره ابتدایی اعلام داشته‌اند که به طور معمول مهارت‌های مربوط به حفظ محیط‌زیست را دارند. اما از نظر جنسیتی نگرش مثبت زیست‌محیطی معلمان زن بیشتر از معلمان مرد است و دانش زیست‌محیطی معلمان مرد بیشتر از معلمان زن است. در حالی که از نظر مهارت‌ها اختلاف معنادار میان دو گروه معلمان مرد و زن مشاهده نشده است (صالحی و آقامحمدی، ۱۳۸۷).

Kaiser et al. (1999) در پژوهشی با عنوان "نگرش‌های زیست‌محیطی و رفتار بوم-شناختی"^۶ نگرش‌های زیست‌محیطی را عامل پیش‌بینی

کننده مهمی در تعیین رفتارهای بوم‌شناختی تشخیص داده‌اند. نمونه آنها اعضای دو سازمان حمل و نقل مجزا در کشور سوئیس در نظر گرفته شده است. در این مطالعه تاثیر دانش زیست‌محیطی، ارزش‌های زیست‌محیطی و قصد انجام رفتار بوم‌شناختی بر رفتار بوم‌شناختی سنجیده شده است. یافته‌های تحقیق حاکی از آن است که دانش زیست‌محیطی و ارزش‌های زیست‌محیطی ۴۰ درصد از واریانس قصد انجام رفتار زیست‌محیطی را تبیین می‌کند که ۷۵ درصد از واریانس کل رفتار بوم‌شناختی پیش‌بینی شده است.

بر اساس یافته‌های (Buttel & flinn 1974) تحصیلات، درآمد و شغل بر روی نگرش زیست‌محیطی تاثیر دارند. همچنین ساکنین شهری بیشتر از ساکنان روستا درگیر مسائل زیست‌محیطی (آلودگی آب و هوا و ...) هستند. نگرش زیست‌محیطی ساکنان روستا بستگی به فعالیت‌های اقتصادی آنها دارد. این یافته‌ها نشان می‌دهد افرادی که در مناطق کشاورزی زندگی می‌کنند، نسبت به افرادی که در سایر مناطق روستایی (کوه نشین‌ها) زندگی می‌کنند، حساسیت بیشتری نسبت به مسائل زیست‌محیطی از خود نشان می‌دهند.

ادبیات پژوهش و چارچوب نظری:

رفتار زیست‌محیطی، رفتاری است که فرد در برخورد با محیط‌زیست از خود بروز می‌دهد. افراد هر اجتماعی بر حسب شرایط و مقتضیات خاص اجتماعی، فرهنگی و شخصیتی خود برخورد متفاوتی نسبت به محیط‌زیست دارند. این رفتارها ممکن است کاملاً مثبت، محیط‌گرایانه^۷ و مسئولانه باشد؛ یا برعکس، کاملاً منفی و مخالف محیط‌زیست. منظور از رفتار محیط‌گرایانه، رفتاری است که آگاهانه به دنبال کاهش اثر منفی کنش فرد بر جهان طبیعی و ساخته شده بدست انسان باشد (از جمله کاهش مصرف انرژی و منابع، استفاده از مواد غیر سمی، کاهش تولید مواد زائد). رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه^۸ مجموعه‌ای از کنش‌های افراد جامعه نسبت به محیط‌زیست است که در یک طیف وسیع از احساسات، تمایلات و آمادگی‌های خاص برای رفتار نسبت به محیط‌زیست را شامل می‌شود (Kollmuss & Agyeman 2002).

7. Pro- environmental
8. Environmental responsible behaviour

پاسخ به این سوال که چرا افراد عمل محیط‌گرایانه انجام می‌دهند و چه عواملی مانع رفتارهای محیط‌گرایانه می‌شوند، پیچیده است. چارچوب‌های نظری و مدل‌های مختلفی جهت تبیین رفتارهای زیست‌محیطی در پژوهش‌های مختلف به کار برده شده است. در این مدل‌ها و نظریه‌ها به عوامل مختلفی جهت تبیین رفتارهای زیست‌محیطی اشاره شده است. در قدیمی‌ترین مدل‌ها که به مدل قدیمی و خطی رفتار محیط‌گرایانه معروف است رابطه بین متغیرها خطی است. بدین صورت که دانش زیست‌محیطی^۹، منجر به پیدایش نگرشی زیست‌محیطی می‌شود. بطوری که فرد با آگاهی زیست‌محیطی^{۱۰} و توجهات زیست‌محیطی^{۱۱} بیشتر، در نهایت رفتاری معطوف به محیط‌زیست انجام می‌دهد. فرض این مدل بر این است که افراد آموزش دیده درباره مسائل زیست‌محیطی ممکن است بصورت داوطلبانه رفتارهای محیط‌گرایانه انجام دهند. در مدلی دیگر، (Fietkau & Kessel 1981) فاکتورهای اجتماعی را همانند فاکتورهای روانشناسی برای تبیین رفتار محیط‌گرایانه بکار بردند. مدل آنها پنج متغیر را در بر دارد. بر اساس مدل آنها قابلیت‌ها و امکانات برای کنش محیط‌گرایانه، مشوق‌های رفتاری، بازخورد رفتار اکولوژیکی، نگرش‌های زیست‌محیطی، ارزش‌های زیست‌محیطی و دانش زیست‌محیطی بصورت مستقیم و غیر-مستقیم بر رفتارهای محیط‌گرایانه تاثیر می‌گذارد. سال (Hungerford & Tomera 1986) مدل رفتار محیطی مسئولانه^{۱۲} خود را ارائه کردند. آنها یک فراتحلیل از ۱۲۸ مطالعه تحقیقی بر روی رفتارهای محیط‌گرایانه انجام دادند و متغیرهای دانش مسائل، دانش استراتژی‌های رفتار^{۱۳}، منبع کنترل^{۱۴}، نگرش‌ها، التزام زبانی^{۱۵} و احساس تعهد فردی را برای تبیین رفتار زیست‌محیطی در نظر گرفتند.

9. Environmental knowledge
10. Environmental awareness
11. Environmental concern
12. Responsible environmental behavior
13. Knowledge of behavior strategies
14. Locus control
15. Verbal commitment

نظریه کنش عقلانی آیزن و فیشباین:

به نظر (Ajzen & Fishbein (1980)

یک کنش یا رفتار در پی یک زنجیره عوامل روی می‌دهد. حلقهٔ ماقبل بروز رفتار، «قصد و نیت» انجام یک رفتار است. اما قصد و نیت، خود متأثر و تابع دو متغیر دیگر است، اولی «نگرش به رفتار» که متغیری فردی و شخصی می‌باشد و طی آن رفتار از منظر خود فرد کنشگر، ارزیابی می‌شود. متغیر دوم «هنجار ذهنی» است که منعکس‌کنندهٔ نفوذ و فشار اجتماعی است که شخص آن را برای یک کار (رفتار) احساس و ادراک می‌کند. این تئوری مبتنی بر این فرض است که افراد به طور منطقی عمل می‌کنند. آنها کلیه اطلاعات در دسترس درباره رفتار هدف‌دار را جمع‌آوری و به طور منظم ارزیابی می‌کنند. همچنین اثر و نتیجه اعمال را در نظر می‌گیرند، سپس بر اساس استدلال خود تصمیم می‌گیرند که عملی را انجام دهند یا انجام ندهند (Pikkarainen et al, 2004). سازه‌های اصلی این مدل عبارتند از:

۱) نگرش نسبت به رفتار^{۱۶}: نگرش به عنوان احساس مثبت یا منفی درباره انجام رفتار تعریف شده است. نگرش فردی نسبت به رفتار، برآیند باورهای نگرشی (احتمال ذهنی فرد در مورد این که انجام رفتار هدف، نتیجه خاص را به دنبال خواهد داشت) در ارزیابی آن پیامدها (پاسخ ارزیابانه صریح نسبت به نتیجه) می‌باشد (Ajzen & Fishbein, 1980). رفتار انسان نشانه‌ای از نگرش‌های اوست که آن را می‌توان آمادگی وی برای اجرای عمل به گونه‌ای خاص تصور نمود. اما به‌رغم عدم قطعیت رابطه‌ی بین نگرش و رفتار، چنین تصور می‌شود که باید نوعی هماهنگی بین آنها وجود داشته باشد، زیرا در غیر این صورت طبق نظریه‌ی ناهماهنگی شناختی، فرد به تعارض روان‌شناختی ناشی از عدم هماهنگی بین نگرش‌هایش برمی‌خورد که در نتیجه‌ی آن دچار اضطراب و فشار روانی می‌گردد. مثلاً، اگر یک فرد که نگرشی محیط‌گرایانه دارد به حرکاتی دست‌زد که منافی با نگرش زیست‌محیطی وی باشد، بر اثر تعارض بین این دو (نگرش و رفتار) احساس خوبی نخواهد داشت.

از آن جایی که رابطه‌ی بین نگرش و رفتار امری متقابل است (یعنی نگرش بر رفتار و رفتار بر نگرش

اثر می‌گذارد)، می‌توان با تغییر در یکی در دیگری نیز تغییر ایجاد نمود. زیرا سازمان‌های تجاری به این نتیجه رسیده‌اند که می‌توان با تغییر در نگرش‌ها و دیدگاه‌های مردم در رفتار و عادات آنها هم تغییراتی ایجاد کرد. برنامه‌های رادیویی و تلویزیونی که با هزینه‌های سرسام‌آور تهیه و ضبط می‌شوند به رایگان در اختیار مصرف‌کنندگان قرار می‌گیرند، هدفشان تغییر و هدایت نگرش‌های مردم در جهت خاصی است. مطبوعات، کتاب‌ها و سخنرانی‌ها همه در ایجاد دگرگونی در نگرش موثرند. اگر نگرش به اندازه کافی قوی باشد و در وجدان و روح افراد، جایگزین یا به اصطلاح کاملاً درونی شده باشد، نهایتاً در شکل‌گیری رفتار و به تبع آن در کردار آنان موثر خواهد بود.

۲) هنجارهای ذهنی^{۱۷}: بر این مبنا استوارند که افراد تحت تاثیر اشخاص مختلفی در جامعه نظیر پدر، مادر، همسر، رهبران دینی و غیره قرار گرفته و در اثر نفوذ آنها رفتاری را انجام می‌دهند. این سازه نیز شامل دو عامل باورهای هنجاری و انگیزه پیروی است (حیدرنیا، ۲۰۰۳). کردار کنشگران به هنجارهای مرتبط با رفتار متکی است. در شرایطی که نگرش‌ها و هنجارها هر دو در رابطه مثبت با رفتار باشند، «قصد انجام دادن عمل» زیاد خواهد بود. نگرش‌ها و هنجارها، هر دو تحت تاثیر «عقاید» فرد درباره یک عمل خاص هستند. به علاوه، همانطور که فیشباین می‌گوید، حتی در سطح مفهومی جدا کردن این سه از یکدیگر عملاً غیر ممکن است.

۳) قصد رفتاری^{۱۸}: بیانگر شدت نیت و اراده فردی برای انجام رفتار هدف است (Morris & Dillon, 1997). رابطه قصد رفتاری با رفتار نشان می‌دهد افراد تمایل دارند در رفتارهایی درگیر شوند که قصد انجام آنها را دارند. بنابراین رفتار همیشه بعد از قصد رفتاری و متصل به آن است.

۴) باورهای رفتاری^{۱۹}: باورهایی که نسبت به پیامدهای کار فرد در او پیدا می‌شوند از نوع ارزش‌گذارانه هستند و در اعتقاد به موفقیت یا شکست در کاری که در

17. Subjective norms(SN)

18. Behavioral intention

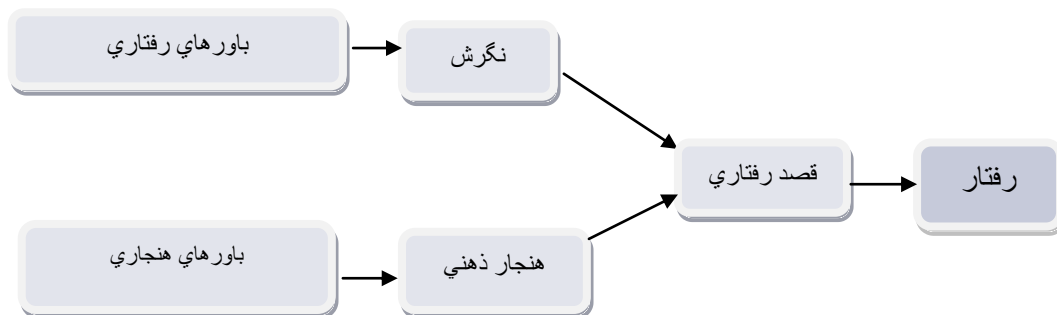
19. Behavioral Beliefs

16. Attitude toward the behavior(ATB)

پیش گرفته است خلاصه می شوند. این باورها نگرش فرد را نسبت به کار مورد نظر تعیین می کنند.

(۵) باورهای هنجاری^{۲۰} : حاصل هنجارهای ذهنی فرد است. این باورهای پیچیده اساس گمان فرد را شکل می دهند. گمان در مورد نتایجی که به نظر دیگران نصیب او خواهد شد و احترامی که خود به این نظرخواهد گذاشت. این باورها تعیین کننده هنجارهای ذهنی مردم اند.

شکل ۱: مدل کنش عقلانی (منبع: Vallerand et al, 1992)

20. Normative Beliefs

مقادیر بدست آمده ضریب آلفای کرونباخ در جدول، بالاتر از ۰/۸ می‌باشد، همچنین ضریب پایایی پرسشنامه ۰/۸۲ می‌باشد. بنابراین ابزار پژوهش از روایی مناسبی برخوردار است.

جدول ۱- ضریب روایی متغیرهای مورد پژوهش

متغیر مورد بررسی	تعداد سوالات	آلفای کرونباخ
باورهای رفتاری	۶	.۸۳
باورهای هنجاری	۷	.۸۰
نگرش زیست-محیطی	۱۷	.۸۶
هنجارهای انتزاعی	۶	.۸۱
قصد انجام رفتار زیست-محیطی	۹	.۸۱
رفتار زیست-محیطی	۲۶	.۹۱

تعریف عملیاتی متغیرهای تحقیق:

بر اساس مدل به‌کار گرفته شده، رفتار زیست‌محیطی به عنوان متغیر وابسته در این تحقیق می‌باشد. باورهای رفتاری، باورهای هنجاری، نگرش زیست‌محیطی، هنجارهای ذهنی و قصد انجام رفتار، به عنوان متغیر مستقل در نظر گرفته می‌شوند. نحوه عملیاتی کردن متغیرها در جدول ۲ آمده است.

آیزن و فیشباین بیان می‌کنند به منظور دستیابی به رابطه بالا بین نگرش و رفتار، محققان مجبورند نگرش را به سمت رفتار ویژه‌ای سوق دهند. برای نمونه، معمولاً بین نگرش درباره تغییر آب و هوا و رانندگی رابطه‌ای وجود ندارد. حتی افرادی که توجه زیادی به تغییر آب و هوایی دارند تمایل به رانندگی هم دارند. علت این است که نگرش نسبت به تغییر آب و هوایی با رانندگی در ارتباط نیست (Lehmann, 1999). به عبارت دیگر، این که دریا به کسی که نگرش منفی نسبت به پیاده روی در هوای بارانی دارد، رانندگی با ماشین را انتخاب می‌کند خیلی بی‌معنی است. نتیجه این که اساساً افراد در استفاده منظم از اطلاعاتی که برای آنها موجود است عقلانی عمل می‌کنند و توسط امیال سرکش و انگیزه‌های ناخودآگاه کنترل نمی‌شوند. و رفتار آنها از روی احساس و بی‌خردی نیست. نگرش‌ها مستقیماً رفتار را تعیین نمی‌کنند، بلکه آنها بر قصد رفتاری^{۲۱} تاثیر می‌گذارند که عمل ما را شکل می‌دهند. قصدها تنها از نگرش‌ها تاثیر نمی‌پذیرند؛ بلکه از هنجارهای اجتماعی هم متاثرند (Ajzen & Fishbein, 1980).

مواد و روش‌ها

این تحقیق به روش پیمایشی و با استفاده از پرسشنامه در سطح شهر اندیمشک اجرا شد. جامعه آماری کلیه ساکنان بالای ۱۵ سال منطقه شهری اندیمشک و حجم نمونه ۳۸۴ نفر بوده که با استفاده از فرمول کوکران محاسبه شد. این تعداد از طریق روش نمونه‌گیری خوشه‌ای و از میان مناطق مختلف شهر اندیمشک انتخاب گردیده و بصورت تصادفی پرسشنامه در اختیار آنان قرار گرفت. برای سنجش هر کدام از متغیرهای ذکر شده در این تحقیق، گویه‌ها با استفاده از طیف لیکرت و دیگر طیف‌ها طراحی و با استفاده از تکنیک پرسشنامه، داده‌های مورد نیاز جمع‌آوری شد. بعد از تکمیل پرسشنامه توسط پاسخگویان، داده‌ها با استفاده از نرم افزار SPSS در دو سطح آمار توصیفی و آمار استنباطی مورد پردازش قرار گرفت. به منظور اندازه‌گیری روایی سوالات پرسشنامه ابتدا تعداد ۴۰ پرسشنامه توسط نمونه مورد نظر تکمیل و از طریق آلفای کرونباخ، ضریب روایی سوالات محاسبه شد تا قابلیت همخوانی گویه‌ها مشخص شود. ضرایب مورد نظر در جدول ۱ آمده است. از آنجا که همه

21. Behavioral intention

جدول ۲- تعریف عملیاتی متغیرهای مستقل و وابسته

مدل کنش عقلانی

متغیر	تعریف	نمونه گویه
باورهای رفتاری	باورها نگرش فرد را نسبت به کار مورد نظر تعیین می‌کنند.	۱- پرورش حیوانات در قفس باید ممنوع شود
باورهای هنجاری	باورهای پیچیده اند که گمان فرد شکل می‌گیرد. گمان در مورد نتایجی که به نظر دیگران نصیب او خواهد شد و احترامی که خود به این نظر خواهد گذاشت.	۱- حیوانات باید حقوق قانونی داشته باشند.
نگرش زیست-محیطی	نگرش به عنوان احساس مثبت یا منفی در باره انجام رفتار تعریف شده است.	۲- همه موجودات از قبیل انسان، حیوان و گیاه حق زندگی دارند. ۳- از طبیعت باید محافظت کرد زیرا از نشانه های وجود خداوند است.
قصد انجام رفتار	قصد انجام رفتار محیط‌گرایانه مثل پرداخت مالیات	۱- می‌خواهم تنها زمانی که واقعا نیاز باشد رانندگی می‌کنم. ۲- من آماده ام مالیات زیست محیطی بپردازم.
هنجارهای ذهنی (فشارهای اجتماعی)	افراد تحت تاثیر اشخاص مختلفی در جامعه نظیر پدر، مادر، همسر، رهبران دینی و غیره قرار گرفته و در اثر نفوذ آن‌ها رفتاری را انجام می‌دهند.	۱- اکثر آشنایان نسبت به مصرف درست بنزین حساس هستند. ۲- اگر از ماشین های دود زا استفاده کنم مورد انتقاد دیگران قرار می‌گیرم.
رفتار زیست محیطی	رفتاری است که فرد در برخورد با محیط زیست از خود بروز می‌دهد	۱- من بطری های خالی را در یک سطل اشغال جدا می‌گذارم. ۲- من عضو یک انجمن یا سازمان محیط زیست هستم.

یافته های توصیفی:

همانطور که در جدول ۳ مشاهده می‌شود از نمونه تحقیق ۱۹۴ نفر را مردان و ۱۹۱ نفر را زنان تشکیل می‌دهند که این امر تصادفی بودن نمونه را بیشتر نمایان می‌کند. سایر متغیرهای سن، وضعیت تاهل و تحصیلات در این جدول ذکر شده اند.

جدول ۳- مشخصات جمعیت‌شناختی پاسخ دهندگان

متغیر جمعیت - شناختی	مرد	زن
جنسیت	۱۹۴	۱۹۱
وضعیت تاهل	مجرد ۵۴ متاهل ۱۴۰	۴۸ ۱۴۳
میزان تحصیلات	زیر دیپلم ۸۲ دیپلم ۴۸ فوق دیپلم ۳۵ لیسانس و بالاتر ۲۹	۹۵ ۴۳ ۲۸ ۲۵
سن	۱۵ تا ۳۰ ۶۹ ۳۱ تا ۴۵ ۵۸ ۴۶ تا ۶۰ ۵۴ بیشتر از ۶۱ ۱۱	۸۲ ۶۶ ۳۸ ۵

یافته های استنباطی:

فرضیه اول: بین متغیرهای جمعیتی (سن، جنس و وضعیت تاهل) و رفتارهای زیست محیطی رابطه معنی‌داری وجود دارد.

آزمون رابطه بین متغیرهای جمعیتی (سن، جنس و وضعیت تاهل) با رفتار زیست محیطی در جدول ۴ نشان داده شده است. با توجه به مقدار ضریب همبستگی بین سن و رفتار زیست محیطی $R = -0.428$ و سطح معنی‌داری 0.000 بدست آمده، رابطه بین این دو متغیر معنی‌دار است بدین معنی که افراد جوان‌تر نسبت به افراد و مسن‌تر رفتارهای زیست محیطی بهتری از خود نشان داده‌اند. با توجه به مقدار t بدست آمده از آزمون رابطه بین جنس و رفتار زیست محیطی $t = 3.21$ و سطح معنی‌داری 0.000 رابطه بین این دو متغیر معنی‌دار است؛ بدین صورت که زنان نسبت به مردان رفتارهای محیط‌گرایانه‌تری از خود بروز داده‌اند. با توجه به مقدار t بدست آمده برای رابطه بین وضعیت تاهل و رفتار زیست محیطی $t = 0.115$ و سطح معنی‌داری آن 0.71 رابطه بین این دو متغیر در سطح 0.01 درصد معنی‌دار نمی‌باشد.

جدول ۴- نتایج آزمون همبستگی برای متغیرهای جمعیتی و

رفتار زیست محیطی

نام متغیر	نوع آزمون	مقدار آزمون	سطح معنی داری	نتیجه آزمون
سن	R پیرسون	-۰/۴۲۸	۰/۰۰۰	معنادار بودن رابطه
جنس	t	۰/۳۳۱	۰/۰۰۰	معنادار بودن رابطه
وضعیت تاهل	t	۰/۱۱۵	۰/۰۷۱	عدم معنی داری

فرضیه دوم: بین باورهای رفتاری و رفتار زیست محیطی رابطه وجود دارد.

برای متغیرهای باورهای رفتاری و رفتار زیست محیطی، ضریب همبستگی پیرسون $0/320$ و سطح معناداری $0/007$ بدست آمد. نتایج به دست آمده بیانگر آن است که بین دو متغیر رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. یعنی هرچه باورهای رفتاری قوی‌تری وجود داشته باشد رفتارهای محیط‌گرایانه بهتری شکل می‌گیرد.

فرضیه سوم: بین باورهای هنجاری و رفتار زیست محیطی رابطه وجود دارد

برای متغیرهای باورهای هنجاری و رفتار زیست محیطی، ضریب همبستگی پیرسون $0/316$ و سطح معناداری $0/000$ بدست آمد. نتایج به دست آمده بیانگر آن است که بین دو متغیر رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. یعنی هرچه باورهای هنجاری قوی‌تری وجود داشته باشد رفتارهای محیط‌گرایانه بهتری شکل می‌گیرد.

فرضیه چهارم: بین هنجارهای انتزاعی و رفتار زیست محیطی رابطه وجود دارد.

برای متغیرهای هنجارهای انتزاعی و رفتار زیست محیطی، ضریب همبستگی پیرسون $0/430$ و سطح معناداری $0/000$ بدست آمد. نتایج به دست آمده بیانگر آن است که بین این دو متغیر رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. یعنی هرچه هنجارهای انتزاعی قوی‌تری وجود داشته باشد رفتارهای محیط‌گرایانه بهتری شکل می‌گیرد.

فرضیه پنجم: بین نگرشهای زیست محیطی و رفتار زیست محیطی رابطه وجود دارد.

برای متغیرهای نگرشهای زیست محیطی و رفتار زیست محیطی، ضریب همبستگی پیرسون $0/472$ و سطح معناداری $0/001$ بدست آمد. نتایج به دست آمده بیانگر

آن است که بین این دو متغیر رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. یعنی هرچه نگرش‌های زیست محیطی قوی‌تری وجود داشته باشد رفتارهای محیط‌گرایانه بهتری شکل می‌گیرد.

فرضیه ششم: بین قصد انجام رفتار و رفتارهای زیست محیطی رابطه وجود دارد.

برای متغیرهای قصد انجام رفتار و رفتار زیست محیطی، ضریب همبستگی پیرسون $0/576$ و سطح معناداری $0/000$ بدست آمد. نتایج به دست آمده بیانگر آن است که بین این دو متغیر رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. یعنی هرچه قصد انجام رفتار قوی‌تری وجود داشته باشد رفتارهای محیط‌گرایانه بهتری شکل می‌گیرد. در کل، همبستگی مثبت معنی داری بین اجزای مدل کنش عقلانی با رفتار زیست محیطی مشاهده گردید. جدول ۵ ماتریس ضرایب همبستگی متغیرهای مستقل و وابسته بکار رفته در مدل را نشان می‌دهد.

بحث و نتیجه گیری

با توجه به نتایج بدست آمده از تحقیق مشخص می‌گردد که بین سن و رفتار زیست محیطی رابطه وجود دارد. بطوری که افراد جوان و میان‌سال نسبت به افراد سالخورده رفتار زیست محیطی بهتری از خود نشان می‌دهند. تحقیقات قبلی از جمله تحقیق لاهه و پینه‌هی با عنوان "پیوند سن و جنس با جهان بینی و رفتار مسئولانه در قبال محیط‌زیست" و تحقیق بلیکی با عنوان "جهان بینی زیست محیطی و رفتارهای مسئولانه زیست محیطی" وجود رابطه بین سن و رفتار زیست محیطی را تایید کرده‌اند. زنان نسبت به مردان رفتارهای زیست محیطی بهتری از خود نشان دادند. این موضوع با نتایج تحقیق خانم صالحی با عنوان "بررسی دانش، نگرش و مهارت‌های زیست محیطی معلمان آموزش دوره ابتدایی استان مازندران" همسو و متفاوت از نتایج تحقیق لاهه و پینه‌هی بود. وضعیت تاهل افراد رابطه‌ای معنی دار با رفتارهای زیست محیطی آنان نداشت

بین سازه‌های مدل کنش عقلانی و رفتار زیست محیطی رابطه مثبت و معنادار وجود دارد. بطوری که قصد انجام رفتار زیست محیطی و نگرش‌های زیست محیطی در مقایسه با دیگر متغیرها همبستگی بیشتری با رفتار زیست محیطی دارند.

متغیر	میزان همبستگی	سطح معنی-داری
باورهای رفتاری	۰/۳۲۰	۰/۰۰۷
باورهای هنجاری	۰/۳۱۶	۰/۰۰۰
نگرشهای زیست محیطی	۰/۴۷۲	۰/۰۰۰
هنجارهای ذهنی	۰/۴۳۰	۰/۰۰۱
قصد انجام رفتار زیست محیطی	۰/۵۷۶	۰/۰۰۰

جدول ۵- همبستگی سازه های مدل کنش عقلانی با رفتار زیست محیطی

با توجه به جدول ۵ همبستگی نسبتاً متوسطی بین سازه های مدل کنش عقلانی و رفتار زیست محیطی وجود دارد. البته باید اذعان نمود که نمی توان ادعا کرد که همه سازه های مرتبط با رفتار زیست محیطی در این مدل جای گرفته اند. چراکه در مدل های مشابه دیگری سازه های بعضاً متفاوت در نظر گرفته شده است که نیاز به تحقیقات و بررسی بیشتر دارند. به نظر رفتارشناسان بر مدل کنش عقلانی می توان نقدهایی را وارد کرد. به نظر آنان این نظریه در شرایطی کاربرد دارد که کنترل ارادی قابل توجهی بر روی رفتار وجود داشته باشد. (به عبارت دیگر موفقیت نظریه کنش عقلانی به میزان کنترل ارادی بر رفتار بستگی دارد) در حالی که وقتی میزان کنترل ارادی بر یک رفتار کاهش یابد (یعنی فرد علیرغم قصد رفتاری، توانایی انجام آن را نداشته باشد) این مدل قابلیت کمتری پیدا می کند (Madden et al. 1992). با اینکه این مدل محدودیت های خاص خودش را دارد (برای نمونه اصرار بر این فرض که افراد عقلانی عمل می کنند) اما بخاطر وضوح و سادگی اش مفید است و به عنوان یکی از تاثیرگذارترین مدل های تبیین رفتار در روانشناسی اجتماعی شناخته شده است.

از آنجا که یکی از مهمترین متغیرهای ذکر شده در این مدل، نگرش زیست محیطی است، و رفتار زیست محیطی متأثر از نگرش های زیست محیطی افراد است، می توان با تغییر در نگرش ها و دیدگاه های مردم در رفتار و

عادات آنها هم تغییراتی ایجاد کرد. اگر نگرش به اندازه کافی قوی باشد و در وجدان و روح افراد، جایگزین یا به اصطلاح کاملاً درونی شده باشد، نهایتاً در شکل گیری رفتار آنان موثر خواهد بود. همچنین هنجارهای فرهنگی در شکل دهی به رفتارهای زیست محیطی افراد نقش مهمی بازی می کنند. اگر قوانین و مقررات زیست محیطی بهتری ارائه شود و شهروندان نسبت به آن الزام هنجاری داشته باشند، شاهد شکل گیری رفتارهای زیست محیطی بهتری خواهیم بود. این مساله در کشورهای پیشرفته غربی بخوبی نمایان است. به عنوان مثال Boehmer & Skea (1991) تاریخچه سیاست گذاری و اعمال نگرش نسبت به باران اسیدی در آلمان و اوکراین را بررسی کرده اند. آنها نشان داده اند که در آلمان ارزش ها و هنجارهای فرهنگی بالاتر در ارتباط با جنگل ها منجر به یک رویکرد بهتری نسبت به چنین مشکلاتی در مقایسه با اوکراین می شود. کلوموس و اچی من در تحقیقات خود بر روی کشورهای مختلف به این فرض رسیده اند که هنجارهای فرهنگی مرتبط با منابع زیست محیطی در کشورهای کوچک با جمعیت بالا مثل سوئیس و هلند از کشورهای بزرگ و دارای منابع زیاد مثل امریکا قوی تر هستند و منجر به رفتارهای محیط گرایانه تری میشوند. (Kollmuss & Agyeman, 2002).

از آنجا که نهادینه شدن هنجارها، قوانین، نگرش ها و رفتارهای زیست محیطی شهروندان مستلزم آموزش های لازم از طریق نهادهای متولی جامعه پذیری است، پیشنهاد می شود نهادهای مربوطه در این راستا برنامه های عملی بیشتری را در جامعه پیاده سازی کنند. بعضی از نهادها، از جمله سازمان حفاظت از محیط زیست و شهرداری باید کار اجرایی انجام دهند و نهادهایی مثل صدا و سیما، آموزش و پرورش و ... رسالت فرهنگ سازی برای شهروندان را بر عهده بگیرند و راهکارهایی عملی در ارتباط با این مساله، جهت بهبود رفتار زیست محیطی شهروندان ارائه کنند.

منابع:

- what are the barriers to pro-environmental behavior?, journal of environmental education research, vol. 8, no. 3, 2002
11. Lehmann, . (1999) Befunde empirischer forschung zu umweltbildung and umweltbewusstsein(opladen, leske and budrich).
 12. Madden T. J., Ellen, P. S. & Ajzen, I. 1992. A comparison of the theory of planned behavior and the theory of reasoned action. Personality and social psychology bulletin, 18(3) 3- 9.
 13. Morris, M. G. & Dillon, A. 1997. How user perception influence software use. IEEE software, 14(4), 58-65
 14. Pikkarainen, T., Pikkarainen, K., Karjaluoto, H., Pahnla, S. 2004. Consumer acceptance of online banking: an extension of the technology acceptance model. Internet research, 14(3), 224-235
 15. Vallerand, R. J., Pelletier, L. G., Deshaies, P., CUERRIER, j. p. & mongean, C. 1992. Ajzen and fishbeian theory of resoned action as applied to moral behavior: A confirmatory analysis. Jornal of personality and social psychology. 62(1), 98-109
1. شاهنوشی، م. ، ع. عبدالهی. ۱۳۸۶. تحلیلی بر فرهنگ زیست‌محیطی مردم اصفهان و برخی عوامل موثر برآن، مجله پژوهشی دانشگاه اصفهان: ویژه‌نامه علوم اجتماعی، شماره ۲، (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۸۷).
 2. صالحی، ع. ، ع. آقامحمدی. ۱۳۸۷. بررسی دانش، نگرش و مهارت های زیست‌محیطی معلمان آموزش دوره ابتدایی استان مازندران، فصلنامه تعلیم و تربیت، پاییز
 3. فردوسی، س. ش. مرتضوی، ن. رضوانی. ۱۳۸۶. بررسی رابطه بین دانش زیست‌محیطی و رفتار- های محافظت از محیط زیست، پژوهش‌نامه علوم انسانی، شماره ۵۲
 4. Ajzen, I. & Fishbein, M. 1980. understanding attitude and predicting social behavior (Englewood cliffs, NJ, Prentice hall).
 5. Ajzen, I. 1985. From intention to action: A theory of planed behavior. In J. Kuhl & J. Beckmann (eds), action- control: from cognition to behavior (pp.11-39), Heidelberg: springer
 6. Axelord, L. J. & Lehman, D. R. 1993. Responding to environmental concern: what factors gude individual action? Journal of environmental psychology 13. 149-159.
 7. Buttel, Frederick H. and William L. flinn. 1974. The structur of support for the environment movement, 1968-1970 Rural sociology. 39(1): 56-69
 8. Fietkau, H. J. & Kessel, H. 1981. Umweltilernen: veraenderungsmoeglichkeite des umwelbewusstseins. Model- erfahrungen (koenigtein, hain)
 9. Kaiser, F. Wolfing S. Fuhrer. 1999. environmental attitude and ecological behavior, journal of environmental psychology, 19, 1-9
 10. Kollmuss & A. & Agyeman J. 2002. mindin the gap: why do people act environmentally and